

Copyright by
YKUF FARLAG
New York, 1951
DR. CH. ZHITLOWSKY
YITZCHOK LEIBUSH PERETZ



PRINTED IN U.S.A.

אינהאַלט

זייט

צו דעם לייענער — פון נ. מייזיל — — — — —	5
י. ל. פּרץ דער קינסטלער (1905) — — — — —	7
פּרץ דער דענקער (1915) — — — — —	15
י. ל. פּרצעס נאַציאָנאַלע באַדייטונג (1915) — — — — —	21
פּרץ דער נביא פון קאַמף (1940) — — — — —	37

פּרץ־בילד אויפן שער־בלאַט
פון דעם קינסטלער יוסף בודקא

צו דעם לייענער

אין דעם דאָזיקן ביכל קומען אַרײַן פֿיר אַרטיקלען פֿון ד"ר חיים זשיטלאָווסקי וועגן י. 5. פֿרץ, געשריבן אין 1905, 1915 און 1940. דער ערשטער אַרטיקל איז געווען פֿאַרעפֿנטלעכט אין יאָר 1905 אין דער נײַיאָרקער צײַטשריפט „דער צײַטניסט“, אונטערן נאָמען „דער קינסטלער, דער פֿריידענסער, דער ייד“. ער איז איבערגעדרוקט געוואָרן אין דעם זאַמלבוך צו פֿרצעס אָנדענס „י. 5. פֿרץ“ (נײַיאָרק 1915). ס'איז געווען אײַגנטלעך דער פֿרץ־נומער פֿונעם זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן“. ד"ר זשיטלאָווסקי האָט צוגעגעבן אזא פֿאַרבאַמערקונג: „עס פֿאַרדריסט מײַד זײַער, וואָס עס איז פֿאַר מיר אוממעגלעך געווען צו באַטײַליקן זיך אין דעם פֿרץ־נומער פֿונעם „ליטעראַטור און לעבן“ מיט אַ ספּעציעל צוליב דעם געשריבענעם אַרטיקל. איך האָב מיר דער־לויבט צו געבן אַן אַרטיקל, וואָס איז דערשינען גענוי מיט צען יאָר צוריק. דער לעזער קאָן פֿון אים זען, אין וואָס פֿאַר אַ טאָן מען האָט נאָך דעמאָלט געדאַרפֿט שרײַבן וועגן פֿרצן און דער ייִדישער ליטעראַטור בכלל“.

דער צווייטער אַרטיקל „פֿרץ דער דענקער“ איז פֿאַרעפֿנטלעכט גע־וואָרן אין נײַיאָרקער „טאָג“ דעם 9טן אַפּריל, 1915, אַ פֿאַר טעג נאָך פֿרצעס טויט. דער אַרטיקל איז געשריבן געוואָרן „אויף דער הײַסער מינוט“, ווי ד"ר ח. זשיטלאָווסקי זאָגט. דעם דאָזיקן אַרטיקל האָבן מיר ערשט איצט אָפֿגעזוכט און ער איז דעריבער נישט אַרײַן אין ד"ר ח. זשיטלאָווסקיס בוך, וואָס דערשיינט איצט, אין זײַן „ווײַזע און גע־דאַנק“, וואו ס'זײַנען, צווישן אַנדערן, אַרײַן דריי פֿרץ־אַפֿהאַנדלונגען פֿון ד"ר ח. זשיטלאָווסקי.

דער דריטער אַרטיקל, וואָס קומט אַרײַן אין דעם איצטיקן ביכל, איז די רעדע, וואָס ד"ר חיים זשיטלאָווסקי האָט געהאַלטן אין אַפּריל 1915 אויף דעם הזכרה־אָונט נאָך י. 5. פֿרץ אין נײַיאָרקער קאָנגעני האָל. ווי מיר זען פֿון די ערשטע שורות פֿון דעם אַרטיקל האָט „דער קאָמיטעט פֿון ייִדישע שריפטשטעלער, וואָס האָט אַראָנזשירט דעם טרױער־אָונט (וואָס זײַן פֿאָרזיצער איז געווען שלום־עליכם), באַאויפֿטראַגט ד"ר ח. זשיטלאָווסקין צו האַלטן די פֿיערלעכע רעדע און אַרויסברענגען, אין קורצע שטריכן, אַן אַלגעמײַנע באַראַקטעריסטיק פֿון פֿרצעס לעבן, שאַפֿן און טאָן, כּדי זײַן בילד, — ווי ד"ר זשיטלאָווסקי זאָגט — זאָל לעבע־דיקער שטײן פֿאַר אונדזערע אויגן, און כּדי אונדז זאָל קלאָרער ווערן דער גרויסער פֿאַרלוסט, וואָס עס האָט געטראָפֿן אונדזער פֿאַלק און אונ־דזער ליטעראַטור מיט זײַן אזוי פֿריצײטיקן אַוועקגיין.“

דער פערטער ארטיקל „פּרץ, דער נביא פון קאמף“, איז א געשרייער בענע רעדע, — די רעדע וואָס איז געהאלטן געוואָרן אויף דער גרויסער פּרץ־פּיערונג דעם 21טן אפריל, 1940, צו י. ל. פרצעס 25טן יאָרצייט, וואָס איז אַראָנזשירט געוואָרן דורכן איקוף אין ניו־יאָרק אינעם גרויסן מאַנהעטן סענטער ביים בייזין פון אַ דריי טויזנט צוהערער. זיין ראָזיקע רעדע האָט ד"ר ת. זשיטלאָווסקי אָנגעהויבן מיט די ווערטער: „אין אַ רעדע אויף דער ערשטער הזכרה נאָך פרצעס אָפּלעבן, האָב איך אַרויס־געזאָגט דעם געדאַנק, אז מיר דאַרפן דערפאַר באַטראַכטן פּרצן ווי דעם פּאַטער פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, ווייל נאָר מיט אים הערט די ליטעראַטור אויף צו זיין איינצילע עפּיוואָדן און זי ווערט אַ שטראָם, וואָס גיסט זיך פאַנאָדער אין אַן אַלץ ברייטערן פּלוס...“

ווי מיר זען, זיינען די אַלע פיר ארטיקלען פון ד"ר ת. זשיטלאָווסקי, געשריבן אין די יאָרן 1905-1940 וויכטיקע טיילן פון אַ פּרעכטיקער באַ־גייסטערטער און גלייכצייטיק טיפער כאַראַקטעריסטיק און אָפּשאַצונג פון יצחק לייבוש פּרץ, וואָס איז געגעבן געוואָרן דורך דעם גרויסן יידישן שרייבער און דענקער ד"ר חיים זשיטלאָווסקי.

אין די אַלע פיר ארטיקלען האַלט ד"ר ת. זשיטלאָווסקי אין איין באַטאָנען, אז ער באַרירט בלויז אייניקע מאָמענטן און עלעמענטן פון פּרצן דעם קינסטלער און דענקער, און אז מ'דאַרף גאָר באַזונדער צו־טרעטן צו שטודירן דעם פּילזייטיקן גייסטרייכן פּרץ. פון די ארטיקלען זען מיר ווי גרויס עס איז געווען דער אָפּשיי, יראת הכבוד און פאַר־ערונג פון ד"ר ת. זשיטלאָווסקי פאַר י. ל. פּרץ.

אין דער רייכער פאַרשיידנאַרטיקער פּילאָקאָלירנדיקער פּרץ־ליטע־ראַטור וועלן ד"ר ת. זשיטלאָווסקי פּרץ־אָפּשאַצונגען זיכער פאַרנע־מען אַ חשובן אָרט מיט זייער אייגנאַרטיקער פאַרטיפטן צוגאַנג צו פּרצן און צו זיין אידיאישער וועלט.

זיין לעצטן ארטיקל, די רעדע, געהאלטן אין 1940, פאַרענדיקט ד"ר ת. זשיטלאָווסקי מיט די פּיל־זאָגנדיקע און דערהויבענע ווערטער: „פּרצעס שאַפן איז געווען דער בעסטער אויסדרוק פון דעם אויפגע־וואַכטן ווילן צו לעבן און צו קעמפן און ניט אונטערוגעבן זיך, ווי עס זאָל זיך אַמאָל ניט דוכטן, אז די ערד וויל אונדז איינשלינגען... קעמפן! שטרעבן צו טריאומף דורך די העכסטע קרבנות! — דאָס איז פּרצעס רוף, — דערפון זיין ווירקונג. דאָס איז אויך זיין צוואה צו די דורות.“ און דאָס איז דאָך אייגנטלעך אויך ד"ר חיים זשיטלאָווסקי'ס רוף, מאָנונג און צוואה צו אונדז אַלעמען!

י. 7. פרץ דער קינסטלער

יעדעס מאל, ווען אונדזער איינעם פון די „פארליבטע אין דעם זשארגאן“ פלעגט אויסקומען צו אַמפּערן זיך מיט די קעגנער פון דער יידישער ליטעראטור, פלעגט פרץ זיין איינער פון די בעסטע וואָפּן אין אונדזערע הענט.

„וואָס דאַרפן מיר זיך קריגן וועגן דער מעגלעכקייט פון אַ יידישער ליטעראטור אויף דעם נייעם אייראָפּיאישן שטייגער? אַט האָט איר זי אַ פאַרטיקע: לייענט פרצן!“

דאָס איז נאָך געווען אין די צייטן, ווען דאָס ליטעראַרישע יונגוואַרג — ווי ש. אש. ה. ד. נאָמבערג, ל. שאַפּיראַ, — האָט זיך נאָך ניט באַוויזן, ווען ד. פינסקי האָט נאָך געהאַלטן אין אויספּרואוון זיין קול. פרץ איז געווען אייגנטלעך דער איינציקער „קאָזיר“ אין דער האַנט, דערפאַר אָבער אַ „טויז קאָזיר“, וואָס דער קעגנער האָט געמוזט „נעמען“, ווייל ער האָט זי ניט געקאַנט „שלאָגן“.

פונדעסטוועגן פלעגן זיך געפינען אַזעלכע, וואָס פלעגן וועלן שלאָגן אויך די טוין.

— נו... יא... פרץ! גאָר נישקשהדיק... אָבער פּרואוויט אים אַקאַרשט פאַרגלייכן מיט אַ שטיקעלע בייראָן, אַ געטע, אַ שעקספיר, אַ דאַנטע, אפילו אַ היינריך היינע! וויפיל פעלט אים נאָך צו זייערע קנעכל? און איך האָב מערערע מאָל פאַרגליכן פרצן מיט די העכסטע פון די גרויסע, און — אַסור אויב ער איז דערביי ווען עס איז געפאַלן אין מיינע אויגן...

איך וויל, מען זאָל מיך ריכטיק פאַרשטיין. ווי שטאַרק איך האָב ניט ליב פרצן, קאָן דאָך די ליבע ניט פאַרבלינדן די אויגן אַזוי, אַז איך זאָל ניט איינזען דעם מהלך צווישן אים און די אויבן-דערמאָנטע ריזן. אָבער באַשטייען דען אַלע אַנדערע אייראָפּיאישע ליטעראַטורן פון ליטעראַטור בייאַנאָס, געטעס, שעקספירס, „אפילו“ פון היינריך היינעס? און וואו זיינען די טורגעניעווס, זאַלאַס, מאַפּאַסאַנס, טשעכאַווס און די צענדליקער אַנדערע אַנגענומענע און באַרימטע קינסטלער, וואָס זייערע נעמען זיינען שוין אויף אייביק פאַרשריבן אין דער געשיכטע פון דער אַלזעלעכער ליטעראַטור? שטעלט מען אָבער אַוועק פרצן צווישן זיי, האָט ער זיך געוויס

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. ל. מאלאמוט.

אמאל איז געוועזן מלך

א

אמאל איז געוועזן א מלך, דער מלך האָט געהאַט א מלכה, און ביידע האָבן געקעניגט איבער הונדערט און זיבן און צוואנציק מדינות, און זיי האָבן געהאַט אָן א שיעור אינזלען און טייכן, וועלדער און פעלדער, קנעכט און דינסטן, שטערן־זייער און כּשוף מאַכערס, ווי עס פאַסט פאַר א מלך מיט א מלכה.

און געלעבט האָט דער מלך מיט דער מלכה ווייט, ווייט פון זיינע אונטערטאַנען, אויף א הויכן בארג, צווישן בויער און אין א קריסטאָלנעם פּאַלאַץ, וואָס האָט געהאַט טרעפּ פון מאַרמל שטיין און גראַניט און ווענט פון שפיגלען, ווי עס פאַסט פאַר א מלך מיט א מלכה.

און אז דער מלך מיט דער מלכה האָבן געעפּענט די אויגן אין דער פרי, זענען צען שטאַפּן שוין געלעגען אויף זייערע קני פארטיק צו טאָן זייער באַפּעל. איז דער מלך, אָדער די מלכה ניט געוונט געווען, זענען צען פּראָפּע־סאָרן געשטאַנען פארטיק זיי צו היילן. האָט א מענטש זיך פארזינדיקט פאַר דעם מלך אָדער דער מלכה, זענען צען תליונים געשטאַנען פארטיק מיט א פאַר־צויגענעם שטריק דעם פאַר־משפּט'ן צו הענגען.

דעם מלך'ס פּאַלאַץ האָט געהאַט צען אייזערנע טויערן און יעדער טויער איז געווען פאַרריגעלט מיט צען רינגלען און פאַרשלאָסן מיט צען שלע־סער, ווי עס פאַסט פאַר א פּאַלאַץ פון א מלך מיט א מלכה.

ב

אין זאך האָט געפּעלט אין דעם פּאַלאַץ, א קינד, וואָס זאָל איבער הונדערט און צוואנציק יאָר ירש'נען די שטעט און די דערפער, די קנעכט און דינסטן, די שטערן־זייער און מכשפים, און די הונדערט און זיבן און צוואנציק מדינות, וואָס האָבן געהערט צו דעם מלך מיט דער מלכה.

איז אוועקגעגאנגען א יאָר, צוויי און דריי און דער מלך איז ברוגז גע־וואָרן אויף דער מלכה.

— וואָס קומט מיר ארויס פון מיין נאנצן קעניגרייך, אז מיין קרוין וועט נאך מיין טויט ארויפגעזעצט ווערן אויף א פרעמדנס קאָפּ און מיין נאָמן



ISBN:0-657-05037-7

און אט אזוי וועט זיך
ענדיקן די מילכאמע!



פון ש. דאוידמאן

369

נומער 6



ער לערער קוקט אָף די קינדער און צייכנט אין קלאַס-זשורנאַל. אלע זיינען שוין דאָ: נאַרמאַן, מאַלקעלע, סטענלי, פערל, לענאַרד, בעלא, קאַפּל, ראָכל, אַוורעמל, הילדע, אַלווין, אַוירוויןג, עלען, — נאָר פֿי איז נאָך נישטאָ: זי קומט דאָך שטענדיק אין צייט?

ער גיט אַ קלעפל אין טישל. עס ווערט שטיל. ער קוקט אָף זיינע שילער און שילערינס. ער פילט זייערע בליקן, אויפּמערקזאַמקייט:

— היינט, קינדער, לערנען מיר געשיכטע. אידישע געשיכטע. עס איז זייער וויכטיק צו קענען געשיכטע. זייער אָפט כאַזערט זיך געשיכטע איבער. און אז מע ווייסט, וואָס ס'איז געווען אַמאָל, מע פאַרשטייט, וואָס ס'ע קומט פאַר איצט, — קען מען זיך פאַרשטעלן, וואָס ס'ע וועט שפּעטער זיין, אין דער צוקונפֿט!

אין די ווערטער לויפט אַריין פֿי אַ פאַרסאָפּעטע. זי איז פאַרפלאַמט. זי אַנטשולדיקט זיך, וואָס זי האָט פאַר-שפּעטיקט. דאָס איז די קלוגע פֿי, וואָס האָט דערקלערט דעם לערער, אז אויב זי איז אַמאָל נישט רואיק אין קלאַס, זאָל ער נישט זיין ברויגעז אָף איר. ווייל: אין סקול מוז זי זיצן, ווי אַ סאַלדאַט. אין דער היים, מוז זי זיך אויפֿפירן, ווי אַ מענטש. איז די אַרדן-שול איר איינציקע פרייע היים. זי האָט דאָ אירע בעסטע פריינט. איז טאַמער רעדט זי אַמאָל שטילערהייט צו אַ כאַווערטע, זאָל דער לערער קיין פאַריבל נישט האָבן.

און אזוי ווי פֿי האָט נאָר אַראָפּגעוואָרפֿן פון זיך דעם מאַנטל און זיך געלאָזט צו איר פלאַץ, האָט זי גלייך אויפֿ-געהויבן איר האַנט:

— לערער, לערער, איך האָב זייער אַ וויכטיקע פראַ-גע צו שטעלן!